

FLORA DA ILLA DE ONS E A CONTRIBUCIÓN AO SEU COÑECEMENTO DE SANTIAGO CASTROVIEJO¹

Por: Francisco Javier Silva-Pando

Conservador do Herbario LOU. Centro de Investigación Forestal de Lourizán. AGACAL.
Apartado 127, 36080-PONTEVEDRA.
francisco.javier.silva.pando@xunta.es

A Illa de Ons ten una longa tradición de visitas botánicas para a recolección de material, o que deu lugar a varios catálogos de Flora Vascular. A primeira noticia que temos corresponde a Baltasar Merino, S.J., autor da *Flora de Galicia* (1905-1909), botánico burgalés que exerceu a Botánica no *Colegio de los Padres Jesuitas* en Camposancos (A Guarda, Pontevedra), quen visitou a illa en 1899 e citou na súa Flora 15 plantas das illas (p.e. *Cistus psilosepalus*, *Sedum acre*, *Armeria berlenguensis*, *Leucanthemum vulgare*, *Koeleria arenaria*, etc., e incluso describe unha nova variedade, *Calendula suffruticosa* var. *gallaecica*).

Ata as herborizacións do Dr. Santiago (Tatayo) Castroviejo Bolibar cara a 1967-68, temos constancia de escasas herborizacións nas illas. Despois de cursar os seus estudos de Licenciatura en Ciencias Biolóxicas pola Universidade Complutense de Madrid (UCM), realizou a tese de licenciatura sobre “*La Vegetación y Flora de las Islas de Ons y Onza*” no ano 1969. Este traballo foi o primeiro intento para coñecer a variabilidade florística e da vexetación das illas citadas, estudos que con maior ou menor fortuna, seguiron outros autores nos anos posteriores. Na primeira parte do traballo, faise unha breve descrición das dúas illas e un bosquejo da vexetación fitosociolóxica, que é practicamente un resumo do traballo *La Vegetación de Galicia* (1968), do seu director da tese de licenciatura, Prof. Dr. Francisco Bellot Rodríguez, adaptado ás illas.

No apartado da flora, S. Castroviejo inclúe 178 taxons, dos cales 12 o son a nivel varietal e un a nivel de forma. Nas súas conclusións menciona 180 especies, pero *Crucianella maritima* aparece duplicada erroneamente na familia Crucíferas, o mesmo que *Calendula arvensis*, pero co mesmo número; tamén coloca erroneamente *Ornithopus compressus* (Leguminosas) na familia Liliaceas e *Malcolmia littorea* en Leguminosas, e *Erodium sabulicola* está subordinado hoxe en día a *E. cicutarium*.

Se temos en conta as plantas citadas por Merino (Tatayo non inclúe 6 das citadas por este), o resto son novidade para as illas, con citas interesantes como *Erodium maritimum*, *Fallopia dumetorum* (xa citada por Merino en 1897 do río Miño), *Medicago rugosa* (non se volveu a citar de Galicia), *Lavandula stoechas* (desaparecida da illa pero presente na Península do Castrove). *Diplotaxis eruroides* e *D. viminea*, estas últimas especies raras en Galicia e a segunda, non citada da provincia nin se volveu a herborizar nas illas. Sobre os dous endemismos amplamente recoñecidos nas illas, *Cytisus insularis* e *Leucanthemum merinoi* (este último descrito conxuntamente co Dr. Robert Vogt), non os recolle na súa memoria de licenciatura, aínda que durante os anos posteriores sempre lle roldou na súa cabeza a singularidade da primeira fronte a *C. scoparius* e *C. striatus*. El citou só *C. scoparius*. A segunda é froito dos traballos da súa tese doutoral.

Centaurea x tatayana de Muela de Pinilla (Masegosa, Cuenca) (Cedida por Oscar García Cardo)

Diplotaxis eruroides Planta que non se volveu a recoger desde 1969 (Autor J. Ramírez, Fonte: www.anthos.org)

¹ Os nomes científicos empregados no texto corresponden a nomenclatura actualizada das plantas citadas por Tatayo e outros autores.

HOMENAXE A: Ana Liste e Santiago Castroviejo

Chama a atención a ausencia dunha serie de plantas frecuentes e de notable visibilidade, como son *Adenocarpus complicatus* (que despois describiu como *A. lainzii*), *Arctotheca calendula*, *Armeria pubigera*, *Calluna vulgaris*, *Foeniculum vulgare*, *Otanthus maritimus*, *Rumex acetosa* subsp. *biformis* (recombinada a nivel subespecífico conxuntamente co Dr. Enrique Valdés-Bermejo (compañeiro e amigo entrañable nos seus anos postdoctorais da Universidade Complutense e o Xardín Botánico de Madrid) o *Pancratium maritimum*, entre outras, todas moi chamativas co para non observalas no campo. Tamén destaca no seu catálogo a ausencia de especies da Familia Cyperaceas, das cales citáronse nos catálogos posteriores 12 taxons. O seu catálogo de 1969 inclúe un total de 10 especies exóticas, o que na comparación con catálogos posteriores permite avaliar o avance da introdución dese tipo de plantas. Unha curiosidade sobre estas plantas invasoras, é que nas illas de Ons e Onza non crece *Carpobrotus edulis*, uña de gato, pero si *C. acinaciformis*, xa citado por Tatayo.

Un aspecto a tratar é o material bibliográfico de que dispuxo para levar a cabo as determinacións. Ademais da *Flora de Galicia* de B. Merino e o *Prodomus Florae Hispanicae* de M. Willkomm e J. Lange, disporá das floras portuguesas de Pereira Couthinho e G. Sampaio, e as francesas de Coste e Bonnier, así como as monografías publicadas na revista *Anales del Jardín Botánico A.J. Cavanilles de Madrid* e as *Aportaciones a la Flora Gallega* do Dr. Manuel Laínz Gallo, estás últimas ás veces de difícil comprensión para un neófito como era Tatayo na aquela época. Con todo, xa sinalabamos a ausencia de plantas citadas previamente por Merino. Pola nomenclatura empregada para designar os distintos taxons, vemos que non debeu utilizar os dous primeiros tomos de *Flora Europaea*. Como exemplo, cita *Salix cinerea* ou *Viola sylvestris* cando os nomes válidos nesa Flora son *S. atrocinerea* e *V. reichenbachiana*. Tamén destaca a utilización das variedades recollidas nas floras sinaladas ao principio, que no caso de *Flora Europaea* trata, se procede, como subespecies.

A memoria de licenciatura móstranos un xove biólogo nos seus primeiros pasos no campo da Botánica (hai que recordar que comezou con traballos zoolóxicos, acompañando ao seu irmán Javier), nun traballo realizado con seguridade durante un curto período de tempo en verán, chegando a recolectar en decembro e sen acompañamento dun titor experimentado, o que se aprecia polo número de material identificado. De calquera forma valeulle para a realización da súa tese doutoral que versa sobre *Flora y Cartografía de la Vegetación de la Península del Morrazo* (1972), lida na Universidade Complutense de Madrid, onde por comparación coa súa memoria de licenciatura realizada 4 anos antes, apréciase unha notabilísima evolución dos seus coñecementos botánicos. A súa vinculación co estudo da Flora galega, en especial coa litoral, continuou coa dirección da tese doutoral de Elena Lago Canzobre, que versaba sobre o *Estudio citotaxonómico de la flora de las costas gallegas* (1992), onde se incluía diverso material recolectado nas illas.

Despois de Tatayo, publicáronse diversos catálogos sobre a Flora das Illas de Ons e Onza, non sempre tendo en conta o traballo de Tatayo. Tamén houbo erros importantes, como por exemplo as citas de *Crocus nudiflorus*, *Cares vesicaria*, *Anthyllis vulneraria* subsp. *coccinea* ou *Colchicum autumnale* (Souto & de Sá, 2005), plantas que crecen lonxe das Illas Atlánticas galegas. O Catálogo de Bernárdez et al. (2006), non inclúe plantas mencionadas por Tatayo en 1969, como *Echium vulgare* ssp. *pustulatum*, *Erodium maritimum* (Endemismo costero galaico-francés) ou *Fallopia dumetorum*, e as incorrectas determinacións de *Asphodelus albus* (corresponde a *Asphodelus lusitanicus* ssp. *ovoides*) e *Carum carvi* (probablemente *Carum verticillatum*). O Catálogo de Blanco (2007) refírese ao material recolectado nos anos 1998-99 e depositado o Herbario LOU. En cambio, no traballo de Bernárdez et al., (2015), baseado en Bernárdez et al. (2006), apréciase a participación de botánicos con longa experiencia, e no mesmo corríxense unha parte das determinacións erróneas e incorpóranse máis de 170 novos taxons, así como a totalidade das plantas citadas por Tatayo. Na táboa adxunta resúmese a evolución do número de taxons citados nas illas:

Romulea clusiana (Autor Francisco Javier Silva-Pando)

HOMENAXE A: Ana Liste e Santiago Castroviejo

Autor	Castroviejo	Souto & de Sá	Bernárdez et al.	Blanco	Bernárdez et al.
Ano	1969	2005	2006	2008	2015
Nº taxons	178	351	354	258*	560

*Só materiais herborizados.

En primeiro lugar, destacar o incremento no número de taxons debido, tanto á herborización máis intensa que dá lugar tanto a novas plantas silvestres, como especies introducidas, cultivadas ou invasoras; estas últimas eran 10 en 1969, en 2006 eran xa máis de 45 e actualmente roldan as 100 especies. A maioría das especies silvestres son comúns na zona costeira das Rías Baixas, pero a pesar de todo, non se volveron a recolectar plantas como *Blechnum spicant*, *Malva alcea*, *Raphanus raphanistrum* subsp. *raphanistrum* ou *Acacia longifolia*, citadas por Tatayo en 1969. Das especies introducidas e invasoras, algunhas son testimoniais, pero outras teñen un claro carácter invasor, como *Acacia melanoxylon*, *Arctotheca calendula*, *Oxalis pres-caprae*, *Robinia pseudoacacia* ou *Tradescantia fluminensis*. O incremento das mesmas está relacionado coa ocupación de antigas vivendas ou de antigos almacéns transformados en vivendas, xardinería e á forte presión turística que sofre dende os anos 80 e que foi en aumento.

Da comparación no tempo dos catálogos citados, pódense sacar conclusións sobre a perda de hábitat para algunhas especies ou a velocidade de dispersión doutras.

O forte carácter de Tatayo, permitiulle continuar co seu labor botánico e conseguir co impulso nos seus comezos do seu compañeiro e amigo, Dr. Enrique Valdés-Bermejo, que se fixera realidade – xa só faltan 2 tomos da familia Gramineae – a *Flora Ibérica* que desde os tempos de Willkomm & Lange os botánicos españois e europeos

estabamos esperando ter. Deixando aparte a súa capacidade científica, visible polas súas múltiples publicacións e recoñecementos, destaca a súa capacidade para concitar adhesións e conseguir a participación de botánicos españois e europeos no proxecto *Flora Ibérica*; a súa “maxia” para lidar en conflitos e disputas entre aqueles e o seu saber manexarse nos vericuetos do Poder, fixo posible esa obra, que realmente comezou na súa memoria de licenciatura da *Flora de las Islas Ons y Onza*.

Cystisus insularis (Fonte: www.bigga.org)

AGRADECEMENTOS

Ao Dr. Rubén Pino Pérez polas súas aportacións e comentarios.

BIBLIOGRAFÍA

- Bernárdez Villegas, J.G. (2006). Estudio florístico de la “Illa de Ons”, Parque Nacional Marítimo-Terrestre de las Islas Atlánticas de Galicia. OO.AA. Parques nacionales: Ministerio de Medio Ambiente. Madrid.
- Bernárdez Villegas, J.G., Acedo Casado, C., Mouriño Lourido, J., Lence Paz, C. & Rigueiro Rodríguez, A. (2015). Catálogo florístico del parque Nacional Marítimo-Terrestre de las Islas Atlánticas de Galicia. Documentos Jardín Botánico Atlántico, Gijón 13: 5-236.
- Blanco-Dios, J.B. (2008) Contribución al conocimiento de la flora vascular de la Isla de Ons. Boletín BIGA 4: 47-58.
- Castroviejo Bolívar, S. (1969) La Vegetación y Flora de las Islas de Ons y Onza. Tesina de Licenciatura. Facultad de Ciencias Biológicas. Universidad Complutense de Madrid. Madrid.
- Lago Canzobre, E. & Castroviejo Bolívar, S. (1992) Estudio citotaxonómico de la flora de las costas gallegas. Cuadernos da Área de Ciencias Biolóxicas, 3. Publicacións do Seminario de Estudos Galegos. Edicións do castro. Sada.
- Souto Figueroa, M.G. & De Sá Castro, M.P. (2005) Flora da Illa de Ons. Diputación Provincial de Pontevedra. Pontevedra.